

Utdrag ur Kulturhistorisk bebyggelseundersökning utförd under tiden 1966-1968 av fil kand Eva Rosander. Undersökningen utförd på uppdrag av Österhaninge byggnadsnämnd, som underlag i stadsplanarbetet för Dalarö.

Utredningen finns i sin helhet att låna på Haninge bibliotek

DALARÖS BEBYGGELSE

Först på 1600-talet kan påvisas bosättning på Dalarö. Genom tullkammarens inrättande 1636 grundlades nuvarande samhället. Enligt den äldsta bevarade kartan över Dalarö, Nessners karta av 1740, var bebyggelsen koncentrerad till ett område S om Odinsvägen samt med starkast koncentration på området V om en rak linje Kockska udden - Odinsvägen d.v.s. det gamla kärnområdet i samhället och som nu hör till det tätast bebyggda.

Nessners karta visar endast tomtplatser varför den ej ger oss någon uppfattning om byggnadernas inbördes läge.

Lifmans karta av 1796 ger däremot en god bild av byggnadernas placering på ett 70-tal bebyggda tomter. Den visar att hela området S om Odinsvägen och Baldersvägen till och med kvarteret Metreven i Ö är bebyggt, kärnområdet huvudsakligen kvarteren Tullinspektören. Postmästaren och Vaktmästaren är tätt bebyggt. Bland dess byggnader torde förutom tullhuset t.ex. stg 78 H och 89 ha fullt synliga spår av äldre byggnad i sin exteriör. Många av kvarterens byggnader ligger på platsen för äldre byggnader varför man kan tänka sig att det i många hus finns en timrad kärna. Detta bekräftades ofta under denna inventering vid interiörundersökning. Samma förhållande råder i andra tidigt bebyggda delar av samhället.

Kvarteret Klockstapeln S om kyrkan visar även tät bebyggelse. Detta kvarter blev helt utplånat vid 1890 års brand. Endast N delen av huvudbyggnaden på stg 76 A återstår. Västra delarna av kvarteret Lotsberget och kvarteret Åran var tätt bebyggda vid tiden för 1796 års karta. Av dessa kvarters byggnader torde mindre boningshuset på stg 78 C ev. kvarstå i relativt orört (1968) skick samt byggnaden på den N därom belägna stg 103. Vidare är kvarteret Rodret samt delar av kvarteret Bojen bebyggda. Möjligen kan en del av huvudbyggnaden å stg 112 stamma från denna tid. Över kvarteret Ankaret och S delarna av kvarteret Kina utbreddes ett sankt område som kallades Getkärret. Området S om Baldersvägen är bebyggt som ovan nämnts t.o.m. kvarteret Metreven med glest utströdda byggnader. Området N om Odinsvägen visar på 1740 års karta endast en bebyggd tomt. 1796 finns här ett 40-tal byggnader, fördelade på 14 tomter. Kvarteret Gasten är vad byggnadernas placering beträffar, mycket väl bevarat. I Kvarteret Kättingen är stg 44 anmärkningsvärt väl bevarad. Dess huvudbyggnad står på 1796 års karta upptagen som posthus. Samma byggnad är den enda på Dalarö, som har bevarad brandförsäkringshandling från Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader på landet. Denna försäkringshandling ger en noggrann beskrivning av byggnaden.

Bebyggelsen på Dalarö blev under andra hälften av 1800-talet ännu mer hopträngd, vilket medförde stor brandfara. I bifogade brandförsäkring nedsätts försäkringen till halva beloppet på grund av brandfaran. Av samma orsak fick man på Dalarö en tid ej ta försäkringar i länets brandstodsbolag. Förutom nämnda brand 1890, då 27 byggnader brann ner i centrala Dalarö, förekom smärre bränder. När Kungl. Maj:ts nådiga brandstadga för rikets städer och dito byggnadsstadga för rikets städer av den 8.5 1874 tillkommit, sammankallade man de röstägande i Dalarö. på stämman beslöts vissa åtgärder för att minska brandrisken: skorstenen skulle sträcka sig minst tre fot över nocken, varje eldstad skulle förses med plan sten under och framför eldstaden, takhöjden skulle vara tre och en halv aln eller sju fot även i vindsrummen. Vitrioldränkta tak rekommenderades. Lyckades man ånyo vinna inträde i länets brandstodsbolag genom att anställa brandvakt, var man villig till en sådan åtgärd. Med stämmans tidigare ådagalagda sparsamhet beslöt man dock, att lotsarna kunde handha brandbevakningen, då de ändå hade bevakning på nätterna.

Vad byggnadsordningen beträffar ansåg Carl Berg, som representerade änkan Berg på Smådalarö, ägare till hela Dalarö med undantag av några tomter, att marken på Dalarö var mycket oländig och bergig och därför ej kunde bebyggas så, att byggnadsordningen kunde följas. Han befarade "på goda skäl", att platsens vidare bebyggelse skulle upphöra om byggnadsordning skulle införas. I ett brev till kronofogde Melin från C G Berg, daterat den 19.9 1874, beskrivs Dalarös bebyggelse på följande sätt:

"Stora Dalarö, som egentligen kan hänföras till en större By längs sjökusten, är indeld i 5 Rotar, nemligen Kyrkroten, Vägrotten, Mellanroten, Slätroten och Krokroten; Af dessa rotar är Kyrkroten och Mellanroten de minsta och tätast bebyggda med till största delen små bostäder här och där på och emellan bergen, och dessa rotar de första som bebyggdes af Fiskare och Lotsar samt Vaktmästare; Sedermera bebyggdes Sletroten som är något större än de förstnämnde efven med mindre bostäder, men mera spridde mellan Bergen där en

Byggnadsplats längs Sjöstranden och uppåt kunde finnas. Vidare bebygdes vägroten i utsträckning längs Stora Landsvägen der boningshus här och där uppfördes med ökade mellanrum; Vidare bebygdes Krokroten Längs Sjöstranden med ännu mera utsträckning mellan Boningshusen, och har i sednare tiden i synnerhet denna rote där och var på större och mindre afstånd blifvit uppförda Sommarvillor der någon liten plats mellan Bergen kunde uppletas. Således kan i anseende till Dalarö bergiga mark och öfriga omständigheter någon Byggnadsordning eller Tomtreglering åtminstone för närvarande tider ej blifva gjörlig.

Beträffande tomters afsöndring från Hus med egendomen är endast 4 på sednare tider till en sammanräknad areal af 49.400 qvadratfot, med skyldighet för den att ändock erlægga afgäld till Hufvudegendomen; dessutom äro 2he till ännu okänd areal för längre tid tillbaka fiiköpta.

på sednare åren har 11 Tomter blifvit utarenderade på 50 år och en på 25 år. Alla öfvriga Tomter på Dalarö innehafves,af sina åbor endast på obestämd tid och erlægga alla gamla enl. 1796 års metning ett högst obetydligt tomtöre”.

Smådalarö d. 19. Sept. 1874 C G Berg.

Trots pessimistiska inställningen till möjligheten även byggnadsordning bildades en byggnadsnämnd 1877 som sammansattes av ledamöter utsedda av KB, av kommunalstämman och av ägarinna till Smådalarö.

Vidare upprättades en karta 1878-79 över Dalarö på grund av ett kungligt brev av den 22.12 1876. Kartan införde nya stadsägonummer. 1878-79 års karta visar att fastigheternas antal fördubblats sedan 1796.

Området mellan Strandvägen och Birger Jarlsvägen hade blivit föremål för exploatering och att ett tiotal nya fastigheter hade tillkommit här. Vidare hade lika många tomter bebyggt N om Odinsvägen främst mellan Birger Jarlsvägen och Odinsvägen. Längs Baldersvägen hade sommarvillor byggts av stockholmare. Kvarteret Skutan och Skeppet N om Baldersvägen hade tillkommit. Söder om Baldersvägen hade bebyggelsen tätat betydligt och utsträckts åt Ö till och med Kairo, stg 213 i Skärkarlsedet.

Efter den stora branden 1890 tillkallades lantmätare av KB för att utföra en stadsplan över den nedbrända delen av Dalarö.

Meningen var att även återstående delarna av Dalarö skulle få stadsplan.

Vid överlämnandet av stadsplaneförslaget avgav lantmätaren en skriftlig förklaring:

"Att åstadkomma en fullt regelbunden indelning af den ifrågavarande platsen stöter på snart sagt oöfvervinnerliga svårigheter, enär parallellt löpande gaters framdragande genom det serdeles kuperade och bergiga området skulle medföra större kostnader än det lilla samhället rimligtvis kan bärat utan att dessa,framtida bestånd äfventyras ".

Stadsplaneförslaget åtföljdes av en karta upprättad åren 1893-1894. Samma karta användes för tomt- och gatureglering 1897-1898. Först efter denna tomt- och gatureglering fastställdes så stadsplanen i konselj den 29.3 1899. Ny stadsplan tillkom den 16.4 1920.

1893-1894 års karta visar en markant ökning av fastigheter. Ovan framgick att fastighetsägarnas antal 1880 var 130 stycken mot 218 år 1890 alltså en ökning med 70 %. Denna ökning var ett resultat av spekulationsbyggande och eftersättande av kvalitet.

Områden, som bebyggdes under 1880-talet och början av 90-talet var kvarteren Seglet, Masten och Bommen samt delar av Sippan N om Birger Jarlsvägen. Vidare bebyggdes kvarteren Ekan och Jollen N om Torsvägen under denna period. Kvarteret Jungfrun hade redan på 70-talet blifvit exploaterat i V delen och var vid tiden för 1894 års karta

färdigbyggt. Kvarteret Skogen bebyggdes till större delen 1888 och visar tydliga tecken på sämre kvalitet. Vidare hade en del villor i kvarteret Skärkarlsedet byggts.

Marken på Dalarö tillhörde tidigare kronan. Genom byte tillföll den 1625, tillsammans med andra landområden Tyresö fideikomiss. Ar 1800 avstyckades Tyresö skärgårdsdel och försåldes till grevinnan Brita

Bonde på Trolleholm som i sin tur 1802 sålde den till kapten Carl Petter Blom. Denne drev sedan jordbruk på Smådalarö gård. Han ärvdes av sin systerson Anders Berg som avled redan 1835 och efterlämnade sin hustru Sophie f. Fernstedt och många barn. Hon drev gården tillsammans med sina söner Anders Berg och Carl Berg. Sistnämnde Carl Berg företrädde oftast änkan Bergs intressen i Dalarös samhälle.

I ett brev till kronfogden av den 14.7 1875 redogör Anders Berg för ägandeförhållandena inom Dalarö samhället som endast till en del stämmer med ovan citerade brev från Carl Berg till kronfogde Melin. Det framkom att endast en tomt var friköpt utan vidare åligganden från tomtägarens sida. Sex tomter var friköpta men tomtägarna betalade ändå avgäld till huvudegendomen. En tomt visste man ej huruvida den var friköpt eller skänkt. Ägaren betalade tomtöre för en del av tomten (stg 100). Vidare fanns några tomter utarrenderade på

50 eller 25 år. De övriga fastighetsägarna betalade tomtören. Senare tillkomna husägare fick vanligen arrendera sina tomter på 50 år med årlig arrendeavgift till markägaren. Vid arrendetidens utgång uppstod ej sällan tvister mellan husägare och markägare.

Lotstomterna skulle vara fria från tomtören. Dessa betalas av kronan. Det hände, att markägaren ansåg gränserna för lotstomterna överskreds och 1882 uppsades flertalet lotsar till avflyttning. Misshälligheten klarades så småningom upp.

Änkan Bergs mark i Dalarö tätort ärvdes av hennes söner, varav den ene i slutet av förra seklet sålde sin markdel till gorsshandlare Eriksson, Stockholm. Den andre hade en tid kvar sin del av tomtmarken. All mark i Dalarö samhälle är numera friköpt (1968) av arrendatorerna.

Boningshusen på Dalarö kan uppspjälkas i klart urskiljbara grupper:

I Allmogehus av timmer, vanligen avfärgade i rött

a) Med autentiskt utseende och ev. tillbyggd veranda (stg 78 F48)

b) I olika omgångar tillbyggda och bestående av löst förenade, oftast lätt urskiljbara byggnadskroppar (stg 78 D, 168)

Grupp 1 återfinns oftast i det centrala Dalarö och här främst det gamla kärnområdet S om Odinsvägen

II Villor

a) Uppförda främst som sommarbostäder för/av stockholmare eller som permanentbostäder för bofasta tjänstemän. De kvalitetsmässigt bästa villorna stammar från 60- och 70-talen medan en försämring sker på 80-talet.

De flesta villorna av denna typ finns längs Baldersvägen (stg 147X, 193 E)

b) Uppförda som permanentbostäder för hantverkare och arbetare eller i spekulationssyfte att hyra eller sälja. Gruppen är av sämre kvalitet än grupp II a) samt präglas av avsaknad av ornament men är försedda med verandor, vanligen i två våningar. Villor av denna typ uppfördes främst under 1880-talet, företrädesvis under dess andra hälft samt under 90-talet.

Norr om Birger Jarlsvägen florerar denna villatyp.

c) Uppförda som "sommarstugor" utgörande ett komplement till den bofasta befolkningens huvudbyggnader. Gruppen är kvalitetsmässigt mindre god, då den främst tillkommit på spekulation i sommarhyror. Gruppen utgöres av mindre byggnad i en eller en och en halv våning med envåning veranda. Gruppen förekommer över hela Dalarö

Grupp I har ofta fått drag från villaarkitekturen främst i form av verandor och olika lövsågade ornament.

Grupp II a) är den ur arkitektonisk synpunkt intressantaste gruppen, då den visar större fantasirikedom än grupperna II b) och c). Framför allt kommer detta till uttryck i den ornamentala utsmyckningen.

Grupp II b) och c) präglas även påtaglig enkelhet i utförandet och avsaknad av lövsågade ornament. Byggnadstekniskt utmärks den genom påtagligt amatörmässigt lösta konstruktioner t.ex. vad taken beträffar. Denna villatyp har otvivelaktigt ett kulturhistoriskt intresse, enär det ger en bild av bostaden i en brytningstid mellan bondesamhälle och industrialism. Dock måste påpekas, att hantverkar- och arbetarvillorna på Dalarö säkerligen visar en högre standard främst vad beträffar bostadsytan än det gängse för den ur bondesamhället lösrückta befolkningsgruppen. Detta torde främst bero på, att invand-

ringen till Dalarö till största delen bestod av byggnadshantverkare eller arbetare, som arbetade på byggen och såldes ägde någon yrkeskunnighet, då de byggde sina bostäder. Vidare fanns på Dalarö bostäder för de invandrande i mycket ringa omfattning, varför bostadsbyggandet var nödvändigt. Villorna på Dalarö var på 1860- och 70-talen nästan uteslutande uppförda av timmer. på 1880-talet och senare användes genomgående resvirke av typ kärnvirke med två väggsnitt med fyllning emellan. Villorna är vanligen uppförda i en och en halv våning.

Utvändigt var väggarna för det mesta försedda med en liggande fasspontad panel. Ibland kan man använda lockribbspanel i ö.v., avslutad med uddlist och liggande fasspontspanel i n.b. Någon gång förekommer lockribbspanel. En indelning av panelen genom listverk i liggande och stående panel blir vanlig under senare delen av 90-talet och kring sekelskiftet. I dylik panelindelning utgöres de stående partierna ofta av pärlspontade bräder. Nödvändiga villaattribut är våningsband, hörnlist, syllister, äsor och sparrhuvuden.

Dessa förekommer undantagslöst och är av föga varierande utseende.

Våningsbandet utgöres även horisontell, 10 -15 cm bred, profilerad list, som avdelar våningarna och bryter den monotona panelen.

Hörnlisten ersätter knut holken och kan väl anses som en reminiscens av denna. Den består av lodrätt bräda, som avslutar panelen i byggnadens hörn.

Syllisten utgöres även horisontenbräda, som avslutar panelen nertill och löper runt hela byggnaden. Sparrhuvudet är taksparrrens utskjutande avslutning under takfallet och är avsedd att utöva en stödjande funktion på den utskjutande delen av taket. Sparrhuvudena är lövsågade och kan variera något till formen. Åsan fyller mest en dekorativ funktion. Den har samma utseende som sparrhuvudet, men är placerat på gaveln.

Karaktäristiskt för villorna är vidare den höga stenfoot, som de står på. Den utgöres av tuktade olikformade stenar, sammanfogade med murbruk. En av de fyra verksamma grundläggarna på Dalarö 1890 var grundläggare Nore´n, en inflyttad värmlänning, som ansågs speciellt skicklig. Källare fanns vanligen under halva huset.

Villornas tak utgöres nästan genomgående av sadeltak. Tegel är det ojämförligt vanligaste taktäckningsmaterialet. Därefter kommer plåt och mera sällan papp. Taken skulle vara långt utskjutande enligt tidens mode. Redan 1850 propagerades för detta i Tidskrift för praktisk byggnadskonst. Det utskjutande takets uppgift skulle vara att skydda väggarna från sol och regn samt att underlätta snöskottning.

Huruvida man tyckte detta mode såg trevligt ut och därför försöker finna olika skäl till dess införande eller om man verkligen ansåg föreburna skäl vara tungt vägande låter jag vara osagt. I regel finner man på Dalarö större taksprång hos villorna från 1860-talet och sedan en avmattning till att kring sekelskiftet ha antagit nutidens utseende. Ett mycket representativt schweizertak har tullvaktrummet, som i detta avseende är unikt på Dalarö. Långt utskjutande tak har i övrigt t.ex. stg 173, uppförd 1865, stg 140 Y, uppförd 1867, stg 160, uppförd 1865 och stg 135, uppförd 1866.

Villorna kan ibland vara försedda med trapphusutbyggnader. Dessa kan vara femkantiga, stg 146, 159 och 188~ eller med kvadratisk eller rektangulär genomskärning (stg 160).

Vanligare än trapphus är trappor, som löper inuti byggnaden. Denna variant kombineras ofta med en frontespis i långsidans mittaxel, som ger ljus åt trappan, medelst fönster.

Fönstertyperna på Dalarö är mycket varierande. På allmogebyggnader finns oftast fyrdelade fönster. Villorna på 1860- och 1870-talen har sexdelade fönster. Först på 80-talet blir det vanligt med hela rutor loholtz, avdelande fönstrets övre tredjedel eller med tvärspröjs i stället för loholtz. I enklare villor användes sexdelade fönster långt fram på 90-talet.

Ej sällan förekommer det, att fönstren varierar på en och samma byggnad. Vanligast är detta på det tillbyggda allmoge huset, där olika fönstertyper kan spegla olika byggnadsepoker. Grava stilbrott utgör moderna ospröjsade fönster, som ofta förekommer på äldre byggnader på Dalarö. Fönsterfodren behandlas nedan.

Verandan är ett obligatoriskt villaattribut. Ibland förekommer dessutom en förstukvist. Om båda finns på en byggnad betecknas den större, ofta glasade, ibland i två våningar samt ofta å byggnadens baksida förefintliga utbyggnaden som veranda samt den mindre, envåninga, ibland öppna samt på fasaden belägna utbyggnaden som förstukvist.

Förefinnes två av dessa kriterier, d.v.s. belägenhet, storlek, inglasning resp. öppenhet, avgör dessa utbyggnadens beteckning nedan. Ofta förekommer verandatillbyggnad på allmoge byggnader (t.ex. stg 78 F, 97 och 171).

Verandorna finns både i en och två våningar. Den tvåvåninga glasverandan är den utan järnföre1se vanligaste på byggnader i en och en halv våning eller två våningar. Byggnader uppförda på 1860- och 70- talen visar oftast en större variation av verandans utseende, än

vad som sedan blir vanligt på-1880- och 90-talen, då den tvåvåninga typen blir i det närmaste allena rådande. Verandorna på 1860-tals villorna har förmodligen varit öppna, så t.ex. stg 140 Y, numera glasad, stg 173, öppen i ö.v., stg 105 A, öppen i två våningar.

Även kan så ha varit fallet på 1870-talet, t.ex. stg 147 X, som har öppen veranda i n.b. och delvis glasad i dito i ö.v. Intressantaste verandautbyggnaden har stg 173, som måste betraktas som unik på Dalarö, där en svalgång, som löper längs tre av byggnadens sidor medelst stolpar å ena långsidan stöder det långt utskjutande taket.

Denna konstruktion stammar från 1860-talet och har ev. inspirerats från mönsterbok. Sådan omkring byggnaden gående svalgång har redan 1152 det av Scholander ritade schweizer-huset. Stadsåga 188 har i V en terrassliknande utbyggnad, dock ej försedd med tak, men

möjligen kan det vara en variation på samma tema. På den tvåvåninga sadeltaksförsedda glasade verandan är fönstren ofta av samma typ som byggnaden i övrigt. Eventuellt i n.b. upptill avslutade med ytterligare en rutrad. Fönstren fyller hos dessa verandor ingen dekorativ funktion. Däremot förekommer två typer fönsterarrangemang, där glaset är ägnat som ornament. Ena typen består av tvåluftsfönster av sexrutad typ, där rutorna gjorts sexkantiga och övrigt utrymme försetts med färgat glas (t.ex. stg 80 och stg 10). Den an-

dra typen har ett dekorativt spröjsverk företrädesvis som avslutning å verandans övre del. Som exempel kan nämnas stg 193~tdär verandans ö.v. har segment bågigt avslutade fönster vars bågält genom spröjsverk indelas i tre mindre fält. Bland de intressantaste i denna grupp är stg 195, som har

en envåning glasveranda t vars fasad uppdelats i tre fönsteraxlar, varav den mellersta över en rak fönsteravslutning försetts med ett tympanonfält av glas, som med spröjsar bl.a. fått rosettdekor. De omgivande två fönsteraxlarna är upp- till spetsigt avslutade.

I korthet ska nämnas några få ord om förstukvistar. Förutom vad som ovan sagts om förstukvistens placering kan sägas att det förutom en fasadförstukvist framför ingångsdörren kan finnas en förstukvist framför köksdörren. 60- och 70-tals villorna uppvisar som regel ingen förstukvist, utan sådan förekommer främst på senare villor. (Betydligt vanligare är förstukvisten på lantmannabyggnader) Den är som nämnts oftast öppen och försedd med ett av stolpar uppbyggt tak, som oftast har tre fall och är klätt med tjärpapp. Stolparna har undantagslöst avfasade hörn. Förstukvisten är dessutom försedd med en barriär som är lövsågad. på 1890-talet ersätts denna hos enklare villor med stående pärlspontade bräder.

Förstukvisten ersätts ofta av ett förtak. Det är vanligen ett pulpettak, eventuellt uppbyggt av lövsågade konsoler, (stg 10,40 och 101). I sen tid förekommer plastförtak, vilka ej kan rekommenderas, då plast utgör ett svårt stilbrott.

En stark dekorationsvilja framkommer hos villorna i blandstil. Ornamenten är i trä och oftast lövsågade. Benämning som tårtpappersvilla har fog för sig. på Dalarö är 60- och 70-talsvillorna mer dekorerade än senare villor. Hur man propagerat för "trefligheten" hos ornamenten samt dess ringa kostnader har ovan nämnts. Redan 1855 i Tidskrift för Svenska landtbruket påpekas dock vikten av måttfullhet (s. 365).

”Hvad rörer formen på vindbräden samt fönster- och dörrfodert är viktigt att dervid hålla ett visst lagom, så att dess orneringar icke öfvergå till ett omotiverat krimskrams eller urarta till en slags sockerbagarstil”.

I dagens Dalarö (1968) finns endast ett fåtal villor med största delen av sina ornament bevarade. I föredömligt skick befinner sig stg 102, 140 Y och 147 x samt 193 E. Mycket bra med många bevarade ornament är huvudbyggnaderna på stg 53, 100 och 195. Ornamenten har ofta borttagits vid modernisering av villorna eller har de på grund av bristande underhåll ruttnat. Vi har dock på Dalarö ett så stort material bevarat, att de slutsatser som drages av detta i huvudsak måste förmodas vara representativt för Dalarö som helhet.

Träornamenten präglas dels av säregen homogenitet, dels av motsatsen. En strävan att variera utsmyckningen är uppenbar, men ornamenten utgör vanligen variationer på fasta teman. Det är svårt att finna två identiska ornament. Endast på tvåvåninga glasverandor från 80- och 90-talen kan vi finna exakt samma ornering av frontonfälten.

Man kanske kan förmoda, att byggmästaren, om han byggt byggnaden på beställning, kommit med förslag till husbeställaren, antingen inspirerad av mönsterbok, priskurant från någon snickerifabrik eller av tidigare uppfört hus. Man kan också tänka sig, att husbeställaren själv stått för idéerna till den väsentliga utformningen. Tyvärr har

inga mönsterböcker stammande från någon snickare på Dalarö, kunnat uppspås. Vad gäller ornamentens terminologi måste påpekas, att en dylik är svår att åstadkomma. I den äldre facklitteraturen undviker man medvetet termer genom att säga t.ex. "Bilderna talar för sig själv". så småningom utvecklades en inhemska terminologi, som mycket varierande. Det som nedan nämns akroterion kallas i facklitteraturen ibland gavelblomma och ibland topprydnad. Säkert finns flera benämningar för samma företeelse. Det som nedan kallas äsor och sparrhuvuden benämns ibland tassar, förmodligen en direkt översättning från tyska Pfote. Vid utförandet av lövsågade ornament använde man sig av pappschabloner, som man ritade enligt ovan nämnda förlagor eller på fri hand. Som synes av bifogade plansch kunde ornamenten i mönsterböckerna vara uppritade på rutpapper med angiven skala för att de skulle vara lättare att kopiera.

Främst har verandorna varit föremål för ornering. Följande ornament är karaktäristiska för verandan:

- a) lövsågad barriär
- b) dekorerat tympanonfält, speciellt på tvåvåning veranda
- c) kantbräda eller bekröning, ev. bådadera
- d) akroterion
- e) antefix

Verandabarriärerna, i äldre litteratur ofta kallade balustrader, består av ett antal, ca 1 tum tjocka och ofta ca 15 cm breda, lövsågade bräder av kärnvirke, upptill och nedtill itappade i eller fastsatta vid en horisontell, ibland profilerad list.

I facklitteraturen från 1550-talet har verandabarriären ofta fått en mycket utstuderad utformning. på Dalarö har de flesta barriärer ett enklare utseende. Det är främst villorna från 1860- och 70-talen som allmänt har lövsågade barriärer. Dessa är ofta mera påkostade än senare exemplar. Dock förekommer lövsågade barriärer på Dalarö ända fram till sekelskiftet. på 1880-talet blir det vanligt att i stället för lövsågade barriärer använda sig av stående panel.

Hos verandorna från 80- och 90-talet utgöres denna panel ofta av pärlspontade bräder. Många verandor har förmodligen fått sina lövsågerier ersatta med panel, då de genom bristande underhåll ruttnat eller då man velat ge byggnaden ett modernare utseende. Det förekommer även att man täckt över lövsågerierna med masonit.

En kronologisk indelning av barriärernas olika ornament låter sig ej göra; däremot framträder några klara principer efter vilka man utformat barriärerna. Inga kvarvarande barriärer med exakt samma utseende har påträffats. Nedan behandlas även barriärer på trappor inomhus (it) samt å förstukvistar och terrasser.

I Till största delen päronformad barriärbräda med överdelen upptagande 1/5 av brädans längd nertill inkragad. Liten utkragning, ibland utformat till två stora flikar. Inkragning. Storutkragning upptagande 2/5 -3/5 av brädans längd, nedtill rundad avslutning. Inkragning. Mindre utkragning, vanligen högst 1/5 av brädans längd. Denna typ torde vara inspirerad av de svarvade balusterdockorna.

- 1) Genombruten barriärbräda (stg 78 D, 140, 147 U, 147 X)
- 2) Ej genombruten barriärbräda (stg 53 it, stg 140 it, stg 202 it, stg 188, stg 195, stg 202 I)

II Barriärbräda med identiskt men spegelvänt ornament över- och under horisontalaxeln.

- 1) Inkragning vid horisontalaxeln (stg I Y, 102,140, 171 och 193 E)
- 2) Ca 1/3 av brädans längd upptages av rektangulärt fält upp- till och nertill försett med identiskt men spegelvänt ornament (stg 99 A, 140 y, 202 I)

Ibland förekommer en uddlist under nedre listen, som sammanhåller barriärbräderna. Denna företeelse finns t.ex. i Tidskrift för Byggnadskonst 1863. (Stg 147 X, 188s 216). Vidare förekommer några aparta barriärbräder bland vilka kan nämnas de å stg 202 G, där bräderna är snedställda med rätlinjiga ornament. Denna företeelse påminner om en av Edelswärd ritad barriär i a.a.

Ibland bildas ornament även i negativa former. Ett vanligt sådant är stjärnornament i form av sexuddstjärna (stg I Y, 102, 193 E, 200 it) eller i form av åttauddstjärna (stg 99 A). De negativa formernas ev. dominans över de positiva, beror mycket på barriärens bakgrund. En mörk bakgrundsfärg framhäver de negativa. Man får förmoda, att en kontrastverkan mellan barriär och bakgrund tidigare varit vanlig på Dalarö. Numera är både barriären och bakgrunden oftast avfärgad i vitt.

Verandorna från 80- och 90-talen är ofta i två våningar, men också envåninga förekommer. Ovanför den övre fönsterraden bildas mellan fönstret och sadeltaket ett tympanonfält, om än något spetsigare än de antika tympanonfälten. Företeelsen kan även benämnas fronton. Frontonerna är på Dalarö mestadels likformigt ornerade. Det genomgående motivet utgöres även eller flera romber bildade genom ribbor, som anbragts på panelen. Dessa ribbor är ibland lövsågade eller dekorerade med lövsågade lister. Följande grupper kan urskiljas:

I En romb, ev. avdelad på mitten, omgiven av två trianglar

- 1) med släta ribbor (stg 159, 202 D)
- 2) med ornerade ribbor (stg I R) i
- 3) med släta ribbor, omgivna av lövsågerier (stg 40)

II Tre romber, ev. avdelade på mitten

- 1) med släta ribbor (stg I B G, I F, 140 U, 217,220 A)
- 2) med ornerade ribbor (stg 218)
- 3) med släta ribbor, omgivna av lövsågerier (stg I BS, 193 D,216)

Redan i Tidskrift för praktisk byggnadskonst 1852 (plansch 25) återfinns en romb vilande på två trianglar som verandaornament.

Förutom rombornament finns enstaka verandor med andra genom ribbor bildade ornament.

Möjligen har på tidiga villor förefunnits tympanonfält med lövsågerier. så har varit fallet på en numera riven veranda i S å stg 100. Stadsåga 147 X har lövsågat frontonornament i form även stiliserad blomma, omgiven av akantusblad. Vidare förekommer verandor, som saknar frontonornament.

Till verandan hörde ofta fram till 1890 kantbräden, gemenligen kallade tårtpapper och/eller bekröningar. Dessa var placerade vid takfoten. Kantbrädena hängde ned från takfoten och bekröningarna sköt upp från densamma. Dessa ornament fanns även på gavlar. frontespiser eller på andra ställen. där man ville dekorera takfoten.

Förlagor till kant bräderna kan i många fall ha förekommit, men ornamenten är så enkla, att de lika gärna kan ha skapats självständigt.

Det är svårt att finna två identiska kant bräden bland de på Dalarö bevarade. Med tanke på ornamenten kan de indelas i följande grupper:

I Kantbräda med flik och genombrutet runt hål:

- 1) flik med spetsig avslutning (stg 81,95,100,140 y, 147 X,167)
- 2) flik med trubbig avslutning (stg 53,80)
- 3) flik med rundad avslutning (stg 78 D)

II Kantbräda med flik. Ej genombruten:

- 1) med spetsig avslutning (stg I R)
- 2) med trubbig avslutning (stg 100)

III Pärlstavornerad kantbräda:

- 1) genombruten (stg 90)
- 2) ej genombruten (stg 39, 95,140 G)

Kantbräda med flikig avslutning och genomborrad runt hål är den vanligaste. Kantbräda som ej är genombruten med flik, som är spetsigt avslutad, kallas nedan uddlist om den förekommer som en del av väggpanel eller nedskjutande från verandabarrärens nedre sammanhållande list.

Ibland förekommer det, att en takfot avslutar ornamentet med på sidorna nedhängande dekoration. Denna kan bestå av ett tunt lövsågat ornament (stg 195) eller av ett fyrkant trä avslutat med täljd knopp,(stg 185).

Bekröningen används oftast tillsammans med akroterion och antefix, som också är placerade ovanför takfoten. Ibland kan bekröningen bestå av flikar med genombrutna runda hål och endast skilja sig från kant brädan av typ I I genom att flikarna är placerade på avstånd från varandra (stg 193 E, 202 I). Akantusornament förekommer också på bekröningar (stg 202 A).

Akroterier förekommer nästan undantagslöst på villor i blandstil, som finns avbildade i facklitteraturen. Det består av ett ovan taknocken placerat uppskjutande ornament. Det förekommer inte bara på verandor, utan även på gavlar och frontespiser. Genom sin för väder och vind utsatta placering hör akroterierna till de ornament, som på Dalarö är sämst bevarade till våra dagar. Det magra materialet gör det svårt att göra en adekvat typindelning.

Ett försök skall dock göras:

I Svarvad spira utan lövsågerier. (Stg 140 y)

II Svarvad spira eller flat ribba omgiven på ömse sidor av lövsågerier föreställande:

- 1) akantus (stg 193 E, 202 I)
- 2) vinblad tillsammans med akantus (stg 202 A)
- 3) Palmett (stg 185)

III Lövsågad akroterion utan spira bestående av minst två delar

- 1) akantus (stg 100,95,147 X)
- 2) fransk lilja (stg 170)

Som ovan nämnts kan det ringa materialet inte ge några säkra besked om akroteriernas utseende i allmänhet på Dalarö. Dock torde man ur materialet kunna utläsa att akantusornamentet varit det mest omtyckta i akroterier.

De nämnda huvudgrupperna är talrikt representerade i facklitteraturen. så t.ex. finns grupp I redan 1850 i Tidskrift för praktisk Byggnadskonst i villa för mindre familj, ritad av Chiewitz. (Se plansch). Typen tillhör den italienska villastilen och är ovanligare på Dalarö än de två andra grupperna.

Grupp II finns representerad i a.a. 1852 genom det av Scholander ritade lanthuset i schweizerstil.(Se plansch) Typen förekommer sedan ofta i facklitteraturen.

Grupp III finner man t.ex. i Tidskrift för byggnadskonst 1863, s. 39 samt på flera andra håll. Antefixen är ytterst på takfoten placerade uppskjutande ornament. Det utgör avslutning på bekröningen. Antefixen finns bevarade i mindre utsträckning än akroterierna. på Dalarö utgöres de uteslutande av lövsågade akantusornament (stg 147 X, 193 Es 202 A).

De bärande stolparna i verandor och förstukvistar har en viss dekorativ funktion. De utgör en del av panelen, då verandan eller förstukvisten ej är öppen, och har avfasade hörn och ibland kapitälliknande

lister. De avfasade hörnen är ett nygotiskt drag. Nästan undantagslöst är dessa stolpar avfärgade i vitt.

Mycket vanliga på villor i blandstil är vid takfoten på gavel, verandor eller frontespiser, placerade triangulära genom fyrkantrå bildade ornament. Genom sadeltakets två fall och ett lodrätt fyrkantrå bildas en triangel i negativ form. Denna avdelas på mitten av ett lodrätt fyrkantrå, som nedtill avslutas med en nedanför ornamentet nedskjutande täljd knopp. (stg 102) Avslutningen kan även ha blomform. (stg 9^c)

Ibland förekommer det, att ytterligare två fyrkantrå kompletterar ornamentet, så att en på mitten avdelad romb bildas inuti det triangulära fältet (stg 95).

Lodrätta fyrkantrå kan vara en fortsättning på ett med spira försett akroterion. Ornamentstypen som sådan tycks förekommer sparsamt på Dalarö än eljest än vanligt på den typ av villor.

Till villorna i blandstil hör förkärlek för konsoler av olika slag. Den vanligaste typen är den triangulära, lövsågade konsolen, som oftast pryder verandor och förstukvistar, Den sitter mellan de bärande stolparna och taket och kallas ibland hörnfyllning.

Konsolerna har hos villorna i blandstil oftast övergått från en bärande till en dekorativ funktion, Ankantus är det mest använda ornamentet i konsoler på Dalarö. Även nygotiskt trepassornament, bildat i negativ form finns som konsolornament (stg 195, 215JA, 215 B). (Jfr plansch 2)

Diamantkvadrar (låg pyramid på kvadratisk bas, täljd i trä) och knoppar är omtyckta dekorationer. Dessa prydnader förekommer företrädesvis på verandor och förstukvistar samt diamantkvadrar även på fönsterfoder, Se nedan. De tillhör främst 80- och 90-talen vad Dalarö beträffar. Knoppar återfinns redan på villor i första årgången av Tidskrift för praktisk byggnadskonst (s.55).

Den typ av ornament, som bäst bevarats till våra dagar i Dalarö (1968), är fönsterfodren, Lövsågade dörrfoder finns däremot endast bevarade på några villor från 1860- och 70-talen (stg 10, 53,78V,102,140y).

I mönsterböckerna är fönsterfodren ägnade ringa intresse och de är vanligen ej utritade i förstorad form, Scbelanders "landthus i schweiserstil" 1852 (se plansch) har fönsterfoder av den grundtyp, som finns på större delen av Dalarös villor, tillkomna före 1885, nedan betecknad grupp I.

De olika typerna av fönsterfodren låter sig indelas i följande grupper: (den kronologiska indelningen måste bli grov och hänsyn tas till de felslutsatser, som kan uppkomma. på grund av det i vissa fall magra materialet och på grund av utbytta foder).

- I** Lövsågad överliggare, ornerad med treflikig blomma, på ömse sidor omgiven avflikigt bladornament, 1865 -1890.
 - 1) lövsågad underliggare ornerad med blomornament på ömse sidor omgivet av flikigt bladornament. Lövsågade sidoståndare. Före 1870. (Stg 53,90,188)
 - 2) underliggare med blomornament som ovan, bladornamentet saknas i, (stg 80, 82, 187, 216, 233, 786)
 - 3) underliggarens blommotiv förvandlat till enkelflik. Dess bladmotiv saknas (stg I BG, 10, 40, 78 L)
- II** Profilerad överliggare. Fodret oftast försett med diamantkvadrar, 1880-1900.
 - 1) horisontell överliggare, sidoståndarna nerdragna nedanför underliggaren och avslutas med flikar (stg I BL, IF, 193 E, 215 B, 237)
 - 2) horisontell överliggare, sidoståndarna utformade som pilastrar (stg 217,220 A)
 - 3) överliggaren försedd med frontonornament, sidoståndarna avslutade med flikar (stg I BH, 217, 220 A, 237)
- III** Överliggaren försedd med ornerad kornisch. Sidoståndare och underliggare utan ornament Efter 1880:
 - 1) lövsågad dekor (stg I X, 15, 174)
 - 2) tandsnittsornament (stg I P, 202 G)
- IV** Utskjutande överliggare utan ornament. Underliggare utan ornament. Omkring sekelskiftet:
 - 1) nedskjutande flikigt avslutad sidoståndare (stg I X, 17, 23, 215 B, 216, 220)
 - 2) ej nedskjutande sidoståndare (stg 78 M, 78 L, 78 V).

Färgsättningen på Dalarö var under förra seklet delvis annorlunda än nu (1968). Förutom vitt, hade villorna pastellfärger, gult, grönt och skärt. Endast få byggnader är numera avfärgade i grönt och endast en i skärt, medan vitt och gult är de dominerande färgerna. Ornament och fönsterfoder, syllister, hömlister och våningsband är oftast avfärgade i vitt, under det att ägor och sparrhuvuden ofta har panelens färg. Ibland är både panel och ornament avfärgade i vitt eller gult. Från början har en sådan färgsättning förmodligen ej funnits, då man eftersträvat ett framhävande av ornamenten och alltså försett dessa med från panelen avvikande färg. I

Bland de nedan beskrivna villorna har endast några få interiörbeskrivningar. I stenciler, som utgör råmaterialet till beskrivningarna finns ofta interiörbeskrivning, varför jag här i korthet skall ta upp ett par företeelser rörande interiörerna.

Planlösningarna i villorna a v grupp II a och b är vanligen av två typer, dels den klassiska sexdelade planen, dels en fyrdelad plan. I grupp II a dominerar den sexdelade planen och i grupp II b den fyrdelade.

Den fyrdelade planen har en farstu med trappa till andra våningen. Innanför farstun finns ett stort rum. Bredvid farstun ligger köket och innanför detta en kökskammare. Andra våningen består av ett stort rum i hela husets bredd, på ena sidan omgivet av ett kök och ett mindre rum, båda med snedtak samt på andra sidan av ett långt rum med snedtak. Kök hade man i andra våningen för att kunna hyra ut villan till två familjer. Veranda i två våningar tillhör byggnaden. Motsvarande planlösning förekommer i allmogebyggnader av enkelstugetyp. Villor med den fyrdelade planen sades vara av värmlandstyp, förmodligen på grund av, att den oftast användes av de invandrande byggnadssnickarna, bland vilka värmlänningarna torde ha varit talrikt representerade. Redan på 1860-talet inflyttade en värmländsk byggmästare Sellden. Sedan följde en mängd värmlänningar på 1870- och 80-talen, t.ex. Lars Olsson Hagberg från Ämtervik, Nils Olsson från Brunskog och en familj Ohlden bestående av fem verksamma byggnadssnickare.

Uppskattningsvis 150 kakelugnar finns bevarade på Dalarö. Av dessa är ett 40-tal dokumenterade på bild. Den vanligaste typen är den runda vita kakelugnen. Därefter förekommer flata vita kakelugnar. Skänk eller nisch är sällsynt hos dessa båda typer. De vanligaste ornamenten på översimsen är vinbladsdekor och palmett dekor. Även friserna har ibland dessa ornament. Vidare förekommer majolikaugnar av relativt sen typ med rik dekor. Dessa är ofta flata med skänk, avfärgade i brunt eller grönt. De kan även vara vita med dekor i pastellfärger. Några äldre kakelugnar finns ,även bevarade. En intressant sådan finns i stg I BS. Den utgöres även flat ugn med de främre hörnen avfasade och med blågrön kryssdekor på gul botten. Denna kakelugn lär ha kommit från tullhuset, när man bytte ut de gamla kakelugnarna där och kan alltså vara en 1700-tals ugn. En del kakelugnar med blå blomsterdekor på vit botten finns bevarade. Stadsäga 95 har en intressant ugn på ö.v. med fågelmotiv på frisen. I enklare bostäder förekommer slammade tegelstensugnar ända fram på 90-talet. De är flata, vanligen med de främre hörnen avfasade.

Till villan hörde diverse uthusbyggnader. Obligatoriskt var en bod, som användes för ved, trädgårdsredskap, som förvaringsutrymme i allmänhet. Vidare fanns ett hemlighus, nedan ofta benämnt TC, ibland ihopbyggt med boden, men ofta separat. Ibland förekom en jordkällare. Den vanligaste typen av uthus är en rektangulär envåning rödmålad resvirkesbyggnad under papptäckt pulpettak eller ev. sadeltak. Dörrarna är ofta narade plankdörrar. Ej sällan förekommer det, att uthusbyggnad har en bostadsfyllande funktion och innehåller ett sommarrum, där familjen kunde bo, när man hyrt ut sin ordinarie bostad. Då uthuset även tjänar som bostad, är det ofta mer påkostat till sitt utförande, t.ex. genom att ha försetts med liggande fasspottspanel utvändigt och fönster.

Några få uthus är bevarade som uppenbarligen har fått sin huvudsakliga utformning med mönsterböcker som förebilder. Dessa uthus står främst att finna å de stadsägor, som bebyggts med villa, från början avsedd som sommarbostad åt stockholmarna. Stilmässigt torde de vara inspirerade av den italienska villastilen. De är försedda med horisontaltak eller har pulpettak med uppbyggda gavlar, som vill ge intryck av horisontaltak. Hos stg 140 y och stg 195 avslutas fasadväggarna upptill med friser bestående av rombornament resp. uddlister. Uthuset i stg 40 har endast horisontellt band under takfoten. Utvändiga panelen består av liggande fasspottspanel, lockribbspanel eller bådadera. I övrigt har denna uthustyp fått varierande utformning. Stadsäga 215 H har ett kvadratisk uthus med pyramidtak. Ibland förekommer uthuskomplex byggda i vinkel (stg I F), utformade som atriumkomplex (stg 147 X) eller med risalitutbyggnader (stg 218). Det vanligaste taktäckningsmaterialet på uthus är tjärpapp, därefter kommer tegel. Även plåt förekommer.

Separat TC-byggnader har i relativt hög grad bevarats, enär största delen av Dalarö ej är försett med kommunalt vatten och avlopp. Den traditionella typen är en kvadratisk resvirkesbyggnad under papptäckt pulpettak. Återfinns hos stg 3 och 193 C. En annan typ har sadeltak och utvändigt liggande fasspottspanel. Ibland förekommer en rektangulär byggnad under pulpettak med flera TC (stg I D). Vanligen hade man mer "än ett TC till en fastighet, gärna byggt i komplex med flera ingångsdörrar, så att var familj under sommaren som hyrde hade eget TC. Detta löstes på olika sätt, vanligen dock som ovan i komplex med ingångsdörrar utifrån och ofta, som nämnts, i ett komplex, som även innehöll bodutrymmen. Ibland förekom ingång till olika TC i en korridor inuti en byggnad (stg 53). TC-dörrarna är vanligen enkla narade bråddörrar. En annan dörrtyp har träjalusi i övre hälften. Ofta förekommer att hemlighusen är inklädda med panel av stående pärlspontade bräder. TC-anordningen bestod ofta även lodrät pärlspottspanelad bräda, över vilken placerats en horisontell bräda försedd med lock. En annan typ utgör de fabriksgjorda brunmålade toalettstolarna av trä, till formen påminnande om en hög rektangulär låda, som försetts med ett trappsteg och dekor bestående av rektangulära infällda fält. Numera förekommer nästan uteslutande enpipiga TC.

Till villorna med sjötomt hörde förr ett badhus. Vid början av 90-talet började man bada strandbad och under vårt sekel kom badhusen ur mode. På Dalarö torde endast stg 193 E ha ett bevarat badhus, som ännu 1965 var i bruk. Badhusens utsatta läge har förmodligen bidragit till att de försvunnit. Då de ej längre användes underhölls de ej och måste så småningom rivas.

Lusthus är en annan byggnadstyp, som endast finns sparsamt representerad. Märkligt nog kan på 1894 års karta endast fyra lusthus uppletas. Av dessa står endast lusthuset å stg 147 X kvar. Det är en åttkantig fasspottspanelad byggnad under plåttäckt tak. Förmodligen har man här tagit bort ornamenten. Bättre bevarade är lusthusen å stg 23 och 182, flyttade från stg 183. De består av likaledes åttkantiga fasspottspanelade byggnader under plåttäckta tak. De är på sju sidor försedda med tvådelade fönster med lövsågade foder och vid fönsterbågarna upptill fastsatta akantusornament. Byggnaderna är avfärgade i gult, ornament, hörnlistor och syllister, foder och karmar samt bågar och spröjsar i vitt. Ingångsdörrarna utgöres av döbattanger med sexkantiga glasrutor och mellan dessa färgat glas.

Ytterligare ett par åttkantiga lusthus förefinns, men dessa är nybyggda (noterat 1968) eller i sen tid ombyggda. Stadsäga 202 S har ett kvadratisk lusthus med fyra gaveluppyggnader. Det inköptes på en utställning i slutet av 90-talet.

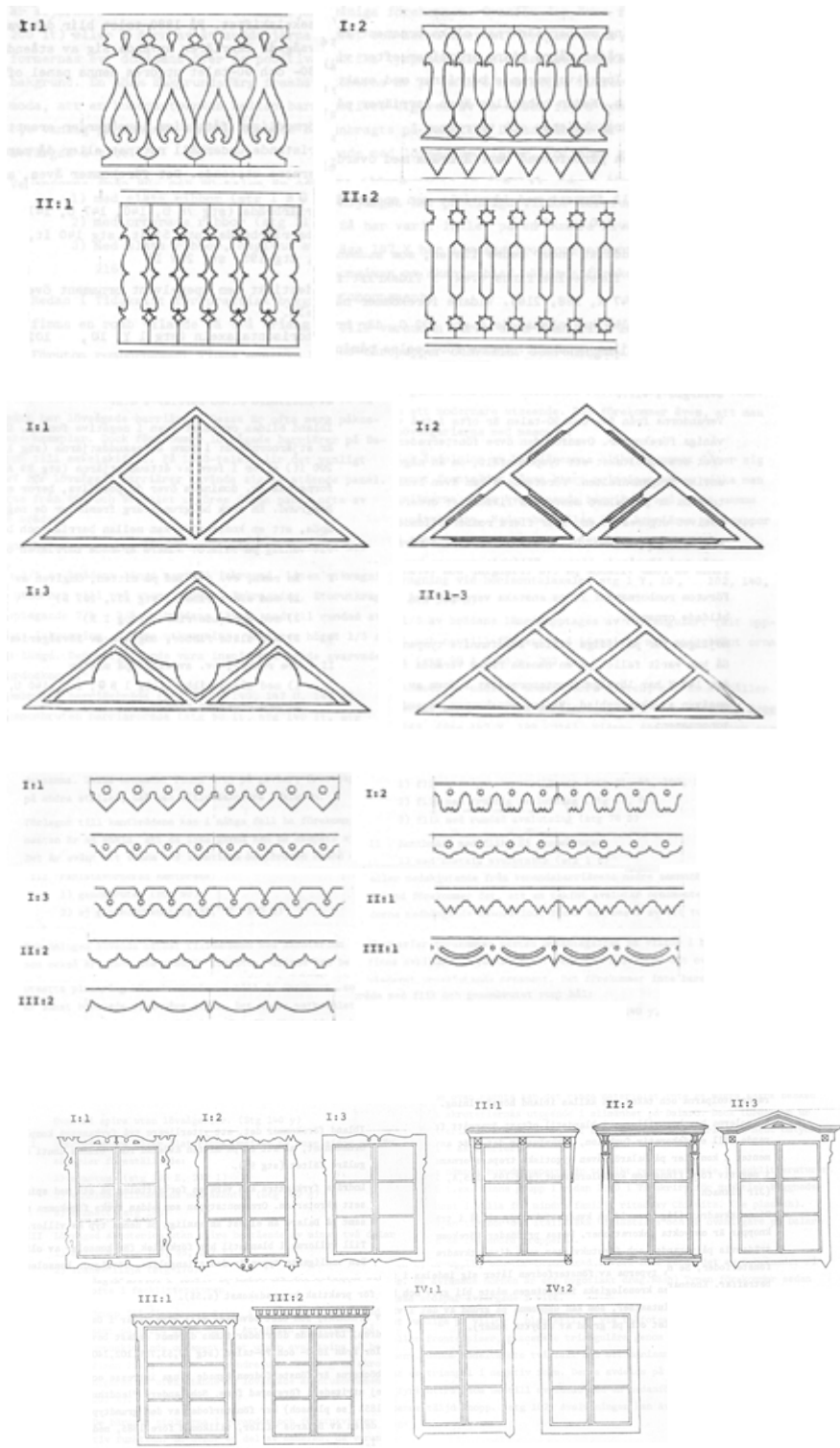
Vanligen omgavs villorna på Dalarö av staket och grindar, som visade prov på den rådande dekorationsviljan. En stor mängd finns bevarade. Den på Dalarö vanligaste staketypen bland de från förra seklet bevarade fastigheterna är spjälstaket med pyramidavslutning. Staketet kan vara enfärgat vitt (stg I Y, 22), grönt med vit pyramid, rött med vit pyramid eller helt enfärgat rött eller grönt. En annan typ av spjälstaket är rutstaketet (stg 202 G). Det är nästan alltid vitt till färgen. Staketypen finns representerad redan hos Löfvenskiöld 1868.

Bland brädstaketen dominerar typen med upptill spetsig avsutning vanligen vitt till färgen, även rött eller grönt förekommer. Avslutningen upptill kan även ha blomform. Staket av denna typ kan vara enfärgade (stg 135, 117,) eller med avvikande färg på blomformen (stg 44, 147 X). Båda typerna brädstaket förekommer hos Löfvenskiöld 1868. Staket med blomnerad avslutning liksom rutstaket fanns att köpa från Sanderne mekaniska verkstad enligt priskurant tryckt 1870. Förutom dessa staketyper förekommer moderna staket av varierande typ och enstaka äldre aparta staket, som jag ej här ska gå närmare in på.

Grindbeståndet på Dalarö visar många variationer. Bland trägrindarna dominerar spjälgrinden kombinerad med någon typ av kryssornament, vanligen placerat å grindens nedre fjärdedel (stg I Y, 202 A, 114, 202 C). Ibland är den övre fjärdedelen i stället försedd med kryssornament (stg 130, 105 A, 124 A). Till den äldsta grindtypen, som numera återfinns på Dalarö hör grinden till stg 147 X (ingången vid Torsvägen). Grinden består av en i rektangulär ram försedd med kvadratiska hörnornament med stjärndekor.

Dessa hörnornament sammanbinder yttre ramen med en inre ram, som omger ett rutornament. Denna grindtyp återfinns något varierad hos Löfvenskiöld 1868, (se plansch). Grindens färgsättning, gröna ramar med vita ornament, kan förmodas ha varit representativ för sin period. Stadsägorna 22 och 123 har samma grindtyp utan stjärnornament, men försedda med lodräta spjälor. Grinden på stg 123 har dessutom en mycket intressant grindstolpe med sadeltaksavslutning dekorerad med bevarad spira. En variant till ovan nämnda hos Löfvenskiöld återfunna grindtyp har stg 78 D och 202 A, där svarvade stolpar ersatt rutornamentet. Stadsäga 190 har en halv brunmålade spjälgrind bevarad, upptill försedd med rundbågsfris.

Vidare finns grindar med överstycke försedda med stiliserade växtornament (stg 123, 2.43 och 215 B). Hos stg 243 och 215 B kombineras detta överstycke med rutornament i grindens nedre fjärdedel. Ett mindre antal järngrindar, företrädesvis av sent datum, förekommer på Dalarö, av vilka några förfärdigats av den ännu verksamme smeden Davidsson (stg 140 G, 196). I kontrast till grindarnas variationsrikedom står grindstolparna, som vanligen är av vitmålat trä upptill försett med horisontaltak. Den mest dekorerade grindstolpen är utan tvekan den ovan nämnda sadeltaksförsedda stolpen med svarvad spira. Stolpen är dessutom ornerad med horisontella rännor. på stg 190 finns en grindstolpe bevarad som ovanpå horisontaltaket försetts med pyramidavslutning (stg 124 A, I BZ).

Med reservation för ev. textfel som kan ha uppkommit vid inscanning av boksidorna